

УДК 159.955.1:159.922.7:373.2-053.4

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.344994>

Олександра Янкович, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4253-5954>

Григорій Терещук, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри сфери обслуговування, технологій та охорони праці
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1717-961X>

Тетяна Гладюк, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5255-621X>

АДАПТИВНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА АДАПТИВНІСТЬ: СУТНІСТЬ І СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті проаналізовано проблему формування адаптивного інтелекту дітей, з'ясовано сутність понять "адаптивний інтелект" і "адаптивність"; визначено структуру адаптивності. Систематизовано й згруповано навички адаптивності, подано їх графічну візуалізацію та здійснено зіставлення цих навичок із вимогами Базового компонента дошкільної освіти України. Представлене у статті дослідження підкреслює значущість розвитку адаптивних навичок для ефективної соціалізації та формування психологічної стійкості старшого дошкільника.

Ключові слова: адаптивний інтелект; адаптивність; навички адаптивності; старший дошкільний вік; дошкільна освіта; старші дошкільники; заклад дошкільної освіти; освітній процес.

Рис. 1. Табл. 1. Літ. 8.

Oleksandra Yankovych, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education Department,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4253-5954>

Grygorii Tereshchuk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Service Sector, Technologies and Occupational Safety Department,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1717-961X>

Tetyana Hladiuk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education Department,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5255-621X>

ADAPTIVE INTELLIGENCE AND ADAPTABILITY: THE ESSENCE AND SPECIFICS OF FORMATION IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

The article explores the essence and specifics of forming adaptive intelligence and adaptability in older preschool children, clarifying the meanings of the concepts "adaptive intelligence" and "adaptability," and outlining the structure of adaptability. The study systematises and groups adaptability skills, graphically presents their interrelations, and compares them with the requirements of the Basic Component of Preschool Education in Ukraine.

Adaptive intelligence is defined as a set of cognitive, emotional, social, and practical capacities that ensure the development of a child's potential for effective interaction with the environment, anticipation of consequences, and making appropriate decisions in non-standard situations. Adaptability is interpreted as a behavioural manifestation of adaptive intelligence expressed through the regulation of behaviour, emotions, and thinking.

An analysis of the works of R. J. Sternberg, H. Culton, Ya. Chaplynska and others demonstrates that the formation of adaptive intelligence is not determined by IQ level but is associated with emotional resilience and with creative, analytical, and social capacities. Particular attention is paid to the relationship between adaptability and emotional intelligence, emphasising the importance of recognising emotions, regulating one's emotional state, and interacting effectively with others.

The research made it possible to systematise adaptability skills into the following groups: emotional-regulatory, social-communicative, cognitive-regulatory, and integrative-practical, and to assess their correspondence to the standards of the Basic Component of Preschool Education of Ukraine. It is shown that active interaction among children in play and social environments promotes the formation of adaptive intelligence and stable adaptability skills, supporting successful socialisation and psychological resilience.

Thus, the study underscores the importance of adaptive intelligence and well-developed adaptability skills as key resources for effective personality development, children's readiness for learning, social interaction, and adaptation to contemporary conditions.

Keywords: *adaptive intelligence; adaptability; adaptive skills; older preschool age; preschool education; older preschool children; preschool institution; educational process.*

Постановка проблеми. Формування адаптивного інтелекту у сучасних дітей залишається недостатньо вивченою проблемою, хоча вона набуває особливої актуальності в Україні в умовах війни, стрімкого розвитку комп'ютерних технологій та швидких змін у соціальному та освітньому середовищі. Дошкільники потребують здатності оперативно пристосовуватися до нових ситуацій, ефективно взаємодіяти з оточенням та підтримувати власне психічне здоров'я. Важливо, щоб педагоги сприяли розвитку дитини як стійкої, всебічно розвиненої особистості, здатної ухвалювати адекватні рішення у складних умовах. Усе це неможливо без достатнього рівня сформованості адаптивного інтелекту, який інтегрує когнітивні, емоційні, соціальні та практичні навички. З огляду на це, важливим є вивчення змісту наукових досліджень, у яких розкрито сутність адаптивного інтелекту, його структурних компонентів та механізмів розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На ранньому етапі розвитку теорії адаптивного інтелекту це питання обґрунтовував американський психолог Р. Дж. Стернберг. Науковець трактував дефініцію “адаптивний інтелект” як здатність ефективного пристосування людини до реальних життєвих умов, передбачення можливих проблем, коригування середовища для забезпечення власного комфорту та комфорту близького оточення. Р. Дж. Стернберг дослідив, що адаптивний інтелект охоплює не лише розумові здібності, а й сукупність навичок, умінь та моделей поведінки. Він виокремив такі складники адаптивного інтелекту: творчі (генерація нових ідей, пошук нестандартних рішень), аналітичні (аналіз та оцінювання інформації, пошук ефективних шляхів вирішення конфліктних ситуацій), практичні (застосування знань в реальних життєвих ситуаціях) та “мудрі” (“wisdom-based” – етичне та соціально корисне застосування знань, умінь та креативності для власного “Я” та соціуму). Завдяки ним людина не лише пристосовується до мінливого навколишнього середовища, а й змінює його на краще [6; 7].

Значний внесок у розвиток концепції адаптивного інтелекту зробив Г. Култон. Він дослідив, що адаптивний інтелект об'єднує у собі такі складники: емоційний (здатність розуміти та управляти влас-

ними емоціями, розпізнавати емоції оточення), ментальний (здатність до аналітичного мислення, логіки, вирішення завдань, навчання та оперування знаннями) та позитивний інтелект (здатність зберігати оптимістичний настрій, творчо мислити, знаходити ресурси для подолання труднощів тощо) [4].

Ю. Чаплінська стверджує, що розвиток адаптивного інтелекту дає змогу людині ефективно протидіяти стресу та невизначеності, швидко генерувати варіанти рішень, використовувати напрацьовані шаблони та формувати емоційну стійкість для продуктивного подолання складних ситуацій [3].

Мета статті – проаналізувати поняття адаптивного інтелекту та адаптивності; визначити структуру адаптивності старших дошкільників та систематизувати її складові навички відповідно до змісту Базового компонента дошкільної освіти України; дослідити специфіку формування адаптивності у старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Поняття “адаптивний інтелект” та “адаптивність” перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки перше визначає механізм реалізації другого у поведінковому аспекті.

Узагальнюючи підходи до розвитку адаптивного інтелекту, дослідники звертали увагу на зв'язок цього феномену з емоційним інтелектом. Наприклад, такі напрацювання є у творчому доробку Н. Подоляк. Результати дослідження показали, що емоційний інтелект може слугувати показником рівня адаптивності особистості і “є важливою властивістю, котра забезпечує успішність адаптації” [2, 79].

Після здійснення теоретичного осмислення проблеми дослідники провели емпіричне вивчення процесу формування адаптивного інтелекту в дітей, що дало змогу підтвердити прикладну цінність запропонованих підходів. Зокрема, С. Бішоп, Т. Седжа, К. Левін та ін. проводили дослідження у місті Флінт (США) серед дошкільнят (184 дітей). Практичним проявом формування адаптивного інтелекту вчені вбачали адаптивну поведінку особистості. Результати дослідження показали, що здатність дітей адаптуватися до вимог навколишнього середовища не визначається рівнем їх IQ. Діти з нижчим рівнем показників IQ також успішно виконували соціальні, побутові та комунікативні завдання [8]. Отже, адаптивний інтелект – це окре-

ма сфера розвитку, яка не визначається рівнем IQ. Він пов'язаний із поведінковими та соціальними навичками, а не лише з когнітивними здібностями.

Адаптивний інтелект формулює потенціал особистості – її можливість обробляти інформацію, генерувати рішення й передбачати наслідки у мінливому середовищі. Коли його використовують, ми спостерігаємо адаптивність – цільову регуляцію поведінки, емоцій і мислення відповідно до вимог ситуації. Адаптивність – це структура поведінкових і психоемоційних проявів, які вказують на реальний рівень реалізації адаптивного інтелекту.

Ю. Чаплінська адаптивність розуміє як “навичку, якої, за бажанням, кожен може навчитися, яка є незамінною у тій ситуації, коли потрібно кардинально оновити підходи до розв’язання якоїсь задачі, а традиційні інструменти не підходять” [3, 72].

Т. Ферако, Н. Казалі, О. Ганзіт і К. Менегетті провели дослідження за участю 1083 учнів віком від 10 до 18 років. Його мета – визначення рівня сформованості адаптивного інтелекту та встановлення його зв’язку із ключовими компонентами адаптивності: когнітивним (гнучкість мислення, аналіз та планування дій, пошук оптимальних рішень у нестандартних ситуаціях), поведінковим (активні дії як реакція на зміни в навколишньому середовищі, саморегуляція та корекція поведінки) та емоційним (регуляція емоцій, позитивна мотивація, стійкість і здатність до навчання в складних умовах). У результаті дослідження встановлено

ефективність тривимірної структури адаптивності як інструменту для прогнозування навчальних результатів і психологічного благополуччя дітей, а також тісний взаємозв’язок усіх її компонентів, що забезпечує ефективне реагування на нові та складні навчальні ситуації [5].

О. Саннікова та О. Кузнєцова розробили тривимірну модель адаптивності, що охоплює формально-динамічний, змістовно-особистісний та соціально-імперативний рівні, кожен з яких охоплює специфічні компоненти поведінки, когнітивних та емоційних процесів, мотиваційні і соціальні аспекти. Формально-динамічний рівень відображає здатність людини оперативно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі; змістовно-особистісний – внутрішні психологічні процеси та саморегуляцію; соціально-імперативний – взаємодію з оточенням та соціальні адаптивні реакції. Авторки запропонували психодіагностичні інструменти, які дають змогу оцінювати прояви адаптивності на кожному рівні та досліджувати їх взаємодію. Емпіричні дослідження підтвердили, що компоненти різних рівнів взаємопов’язані і формують інтегральну, цілісну здатність особистості до ефективної адаптації [6].

Зважаючи на дослідження (Т. Ферако, Н. Казалі, О. Ганзіт і К. Менегетті, О. Саннікова та О. Кузнєцова), нами систематизовано та згруповано навички адаптивності та її структурних компонентів. Графічно візуалізуємо основні групи навичок адаптивності та проілюструємо їх співвідношення.

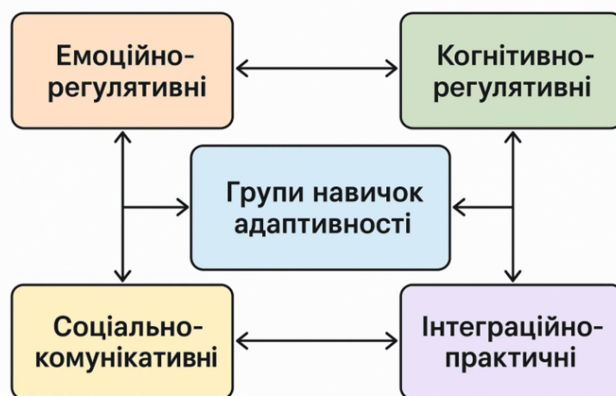

Рис. 1. Графічна візуалізація структурних компонентів адаптивності

Адаптивний інтелект активно починає формуватися у старшому дошкільному віці. Він створює підґрунтя для успішної соціалізації старшого дошкільника в майбутньому. Недостатня увага до формування навичок адаптивного інтелекту може призвести до ускладнення подальшої адаптації дитини в освітньому та соціальному середовищі. Адже активна взаємодія дошкільників у грі та повсякденному спілкуванні дає їм змогу ефективно

опановувати правила комунікації, соціальні норми, поведінкові стандарти, усвідомлювати власну роль у колективі, вчитися співпрацювати з іншими тощо.

Зіставимо групи навичок адаптивності із вимогами Базового компонента дошкільної освіти (БКДО) України. Для цього побудуємо таблицю, у якій відобразимо адаптивні навички кожної групи та їх конкретні прояви відповідно до стандартів БКДО [1].

Таблиця 1

Відповідність адаптивних навичок стандартам БКДО України

Групи навичок адаптивності	Адаптивні навички	Відповідність стандартам БКДО України
Емоційно-регулятивні	<i>Контроль власних емоцій, стримування негативних реакцій, саморегуляція, здатність до адаптації емоційного стану, розвиток емпатії, розпізнавання емоцій інших людей</i>	<i>Контроль емоцій, розпізнавання емоцій, емпатія, стримування негативних реакцій</i>
Соціально-комунікативні	<i>Ефективне спілкування з однолітками та дорослими, співпраця, дотримання правил поведінки, вирішення конфліктів, підтримка дружніх стосунків, усвідомлення ролі та відповідальності у групі</i>	<i>Спілкування, співпраця, дотримання правил, вирішення конфліктів, дружні взаємини, усвідомлення ролі в колективі</i>
Когнітивно-регулятивні	<i>Планування дій, самостійне вирішення проблем, гнучкість мислення, творчий підхід, адаптація до змін, прийняття рішень, саморегульоване навчання</i>	<i>Планування, вирішення проблем, пізнавальна активність, мислення, увага</i>
Інтеграційно-практичні	<i>Застосування знань на практиці, розуміння соціальних взаємозв'язків, поєднання знань і практики, формування співпраці та дружби, дії на основі гуманності</i>	<i>Застосування норм поведінки, соціальні взаємозв'язки</i>

Аналіз таблиці показує, що більшість адаптивних навичок старших дошкільників повністю або частково відповідає вимогам БКДО України. Це свідчить про високий рівень їх практичної значущості для розвитку дитини в умовах освітнього процесу закладу дошкільної освіти чи поза його межами. Водночас помітні певні відмінності: деякі навички мають більш комплексний або інтеграційний характер і не завжди прямо відображені у вимогах, що підкреслює необхідність комплексного підходу до їх формування. Таким чином, таблиця демонструє, що сприяння становленню адаптивного інтелекту відбувається через взаємодію різних груп навичок, які разом забезпечують цілісну готовність дитини до ефективної взаємодії у соціальному та освітньому середовищі.

Окреслимо специфіку формування цих навичок у старшому дошкільному віці та їх роль у розвитку адаптивного інтелекту. Зазначимо, що у цей період формування адаптивного інтелекту відбувається комплексно, тобто через взаємодію емоційних, соціальних, когнітивних та практичних компонентів. Емоційно-регулятивні навички розвиваються завдяки контролю власних емоцій, розпізнаванню станів інших дітей та розвитку емпатії, що забезпечує стабільність емоційного клімату у групі під час організації освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. Соціально-комунікативні навички формуються через активну взаємодію з однолітками і дорослими, спільні ігри, рольові вправи та моделювання соціальних ситуацій, що сприяє вмінню співпрацювати, вирішувати конфлікти та будувати дружні стосунки. Когнітивно-регулятивні навички розвиваються через планування дій, самостійне

вирішення проблем, творчий підхід та гнучкість мислення, що готує дітей до навчальної діяльності та адаптації до нових умов. Інтеграційно-практичні навички формуються шляхом застосування знань і соціальних норм на практиці, участі у колективних завданнях та іграх, що утворює принципи гуманності та співпраці. Поєднання знань і практичної діяльності сприяє становленню стійких адаптивних умінь, що забезпечують здатність старшого дошкільника ефективно взаємодіяти з соціальним і освітнім середовищем на наступних життєвих етапах.

Висновки. Адаптивний інтелект є фундаментом ефективної взаємодії дитини з навколишнім середовищем і реалізації її потенціалу. Його розвиток визначає здатність старшого дошкільника адекватно реагувати на зміни та труднощі, підтримувати психічне благополуччя та формувати внутрішню стійкість.

Поняття адаптивного інтелекту об'єднує когнітивні, емоційні, соціальні та практичні здатності дитини, які забезпечують ефективну взаємодію з навколишнім середовищем, уміння прогнозувати наслідки та ухвалювати адекватні рішення у змінних або складних ситуаціях.

Адаптивність – це поведінкова реалізація адаптивного інтелекту. Вона проявляється як здатність дошкільника регулювати свої емоції, мислення й поведінку відповідно до вимог ситуації, підтримувати психологічну рівновагу та ефективно взаємодіяти з іншими.

Адаптивність старших дошкільників охоплює такі навички: емоційно-регулятивні, соціально-комунікативні, когнітивно-регулятивні, інтеграцій-

но-практичні. Вони відображають цілісний спектр навичок, що необхідні для успішної адаптації дитини в соціальному та освітньому середовищі. Визначені навички адаптивності логічно відображено у змісті Базового компонента дошкільної освіти України.

Специфіка формування адаптивності дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що вона розвивається комплексно – через взаємодію емоційних, соціальних, когнітивних і практичних навичок. Поєднання знань із практичною діяльністю у процесі взаємодії з однолітками та дорослими сприяє становленню стійких адаптивних навичок для успішної соціальної й освітньої адаптації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування адаптивності у дітей старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/doshkilna/2020/21.12/bazovyy%20komponent%20doshkillya.pdf> (дата звернення: 02.11.2025).
2. Подоляк Н. Особливості співвідношення адаптивності та емоційного інтелекту. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2020. Вип. 47. С. 79–89.
3. Чаплінська Ю. Адаптивний інтелект: використання кейс-методу. *Соціальний педагог*. 2020. № 11–12 (167). С. 62–73.
4. Coulton G. Adaptive Intelligence (AQ) – The art and science of brilliant business thinking. 2018. URL: https://42f6543d-d7a0-4dd1-8c82-81954288007f.filesusr.com/ugd/f8b878_5f71301e3e3c45e9b2ea5d30690eca5c.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
5. Feraco T., Casali N., Ganzit E., Meneghetti C. Adaptability and emotional, behavioural and cognitive aspects of self regulated learning: Direct and indirect relations with academic achievement and life satisfaction. *British Journal of Educational Psychology*. 2023. Vol. 93, № 1. P. 353–367. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36325619/> (дата звернення: 01.11.2025).
6. Sannikova O., Kuznetsova O. Adaptivity as the integral phenomenon: Empirical verification. *Science and Education*. 2018. Issue. 3. P. 27–35. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2018/3_2018/4.pdf (дата звернення: 02.11.2025).
7. Sternberg R.J. A theory of adaptive intelligence and its relation to general intelligence. *Journal of Intelligence*. 2019. Vol. 7, № 4. URL: <https://doi.org/10.3390/jintelligence7040023> (дата звернення: 03.11.2025).

8. Zheng S., LeWinn K., Ceja T., Hanna Attisha M., Bishop S. Adaptive Behavior as an Alternative Outcome to Intelligence Quotient in Studies of Children at Risk: A Study of Preschool Aged Children in Flint, MI, USA. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.692330/full> (дата звернення: 02.11.2025).

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy [Basic Component of Preschool Education of Ukraine]. (2021). Available at: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/doshkilna/2020/21.12/bazovyy%20komponent%20doshkillya.pdf> (Accessed 2 Nov. 2025). [in Ukrainian].
2. Podoliak, N. (2020). Osoblyvosti spivvidnoshennia adaptivnosti ta emotsiinoho intelektu [Features of the relationship between adaptability and emotional intelligence]. *Problems of the Humanities. Psychology*. Vol. 47, pp. 79–89. [in Ukrainian].
3. Chaplinska, Yu. (2020). Adaptivnyi intelekt: vykorystannia keis-metodu [Adaptive Intelligence: Applying the Case Method]. *Social Educator*. No. 11–12 (167), pp. 62–73. [in Ukrainian].
4. Coulton, G. (2018). Adaptive Intelligence (AQ) – The art and science of brilliant business thinking. Available at: https://42f6543d-d7a0-4dd1-8c82-81954288007f.filesusr.com/ugd/f8b878_5f71301e3e3c45e9b2ea5d30690eca5c.pdf (Accessed 1 Nov. 2025). [in English].
5. Feraco, T., Casali, N., Ganzit, E. & Meneghetti C. (2023). Adaptability and emotional, behavioural and cognitive aspects of self regulated learning: Direct and indirect relations with academic achievement and life satisfaction. *British Journal of Educational Psychology*. Vol. 93, № 1, pp. 353–367. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36325619/> (Accessed 1 Nov. 2025). [in English].
6. Sannikova, O. & Kuznetsova, O. (2018). Adaptivity as the integral phenomenon: Empirical verification. *Science and Education*. Issue. 3, pp. 27–35. Available at: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2018/3_2018/4.pdf (Accessed 2 Nov. 2025). [in English].
7. Sternberg, R. J. (2019). A theory of adaptive intelligence and its relation to general intelligence. *Journal of Intelligence*. Vol. 7, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.3390/jintelligence7040023> (Accessed 3 Nov. 2025). [in English].
8. Zheng, S., LeWinn, K., Ceja, T., Hanna Attisha, M. & Bishop, S. (2021). Adaptive Behavior as an Alternative Outcome to Intelligence Quotient in Studies of Children at Risk: A Study of Preschool Aged Children in Flint, MI, USA. *Frontiers in Psychology*. Vol. 12. Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.692330/full> (Accessed 2 Nov. 2025). [in English].

Стаття надійшла до редакції 30.11.2025

“Успіхи науки – діло часу і сміливості розуму”.

Вольтер
французький філософ

